UDC 003.3(3)

ЗАБОРАВЉЕНА ПИСМА ДРЕВНОГ МЕДИТЕРАНА

Matilde Civitillo, Silvia Ferrara, Torsten Meissner (eds.), *Cretan Hieroglyphic*, Cambridge University Press, Cambridge 2024, xxiv + 326, ISBN: 978-1-009-49010-8 Cassandra M. Donnelly, *Cypro-Minoan and Its Writers*, Cambridge University Press, Cambridge 2024, iv + 88, ISBN: 978-1-009-38180-2

Најстарија писменост на европском тлу настала је на Криту и бележила језик (или језике) који су данас у потпуности изгубљени. Минојски знаковни систем, линеар А, и породица писама која се развила из њега, изашли су из употребе већ у антици (заправо, са изузетком Кипра, већ у бронзано доба) и нема живе настављаче. Међутим, древни Крит је домовина још једног заборављеног система знакова – тзв. критских хијероглифа, назива који им је дао Артур Еванс по (слабој) аналогији са египатским хијероглифским писмом. Зборник радова под уредништвом Ћивитилове, Фераре и Мајзнера, јасног наслова *Кри̅т̅ски хијеро̅глифи*, тежи да на једном месту скупи и презентује тренутно знање о овом занимљивом систему знакова и контексту у којем је коришћен.

Научни рад на критским хијероглифима био је врло интензиван последњих неколико деценија. Он је знатно олакшан издавањем стандардног зборника, у којем се налази велика већина познатих хијероглифских натписа са Крита. У питању је *Corpus Hieroglyphicarum Inscriptionum Cretae* (*CHIC*),[1] где је објављено око 180 докумената на таблицама (урезаних или утиснутих), 136 печата и 16 осталих (углавном урезани или уписани знаци на употребним предметима); од када је зборник објављен, откривено је тридесетак нових текстова. Сви они су кратки, већином врло кратки: укупан број јединствених знакова једва да прелази две хиљаде, што је врло мало у поређењу са, на пример, фондом линеар Б текстова и припадајућих знакова. Упркос знатном напору врхунских филолога

[1] J.-P. Olivier, L. Godart, *Corpus hieroglyphicarum inscriptionum Cretae*, Paris 1996. Оливије и Годар су десет година раније окончали издавање и првог систематског корпуса линеара А (*Recueil des inscriptions en linéaire A* I–V, Paris 1976–1985, обично се скраћује као *GORILA*). Допуњена и модернизована верзија овог зборника је у припреми.

и мноштву научних радова, и даље нема великог пробоја у разумевању овог писма, што ће бити јасно и читаоцима зборника који је пред нама.

После кратког предговора који је написао Луј Годар, један од издавача *CHIC*-а, долази уводна целина (М. Ћивитило, С. Ферара, Т. Мајзнер, „Најраније писмо Крита", стр. 1–12), где се дефинише проблем и дају основне чињенице о критским хијероглифима. Прво поглавље (С. Ферара, „Збирке знакова критских хијероглифа: јуче, данас и сутра", стр. 13–24) бави се проблемом идентификовања појединачних знакова и историјатом настојања да се они побројe, каталогизују и анализирају. Друга глава (М. Валерио, „Порекло и сучељавање са иконографијом", стр. 25–55) доста је обимна и врло техничка по карактеру: овде се разматрају знања и хипотезе о пореклу овог система знакова. Посебан простор је посвећен проблему тзв. формуле из Арханеса, шест глинених печата нађених у некрополи у Арханесу који садрже знакове који се (углавном) не поклапају са стандардним фондом критских хијероглифа, мада неки подсећају на извесне линеар А знаке. Печати су врло рани (око 2100. – 1900. г. пре н. е.) и отварају могућност да је постојао још ранији систем писања (претеча линеара А?) који је коришћен још у позном III миленијуму пре н. е. Међутим, већина истраживача у овим налазима види рану верзију критских хијероглифа, што је решење које бира и аутор поглавља.

Трећа целина (Г. Флуда, „Критско хијероглифско писмо као систем визуелног кодирања: иконичност и графичка комуникација", стр. 56–75), напротив, изразито је теоријска и разматра визуелни карактер критских знакова и њихов (могући) значај као графичког средства преношења порука. Четврта глава („Поглед издалека: употреба, друштвени обичаји и идеолошке импликације критских хијероглифских текстова", стр. 76–94) покушава да бар донекле одгонетне социјалну позадину и практични значај критског писма, са превасходним нагласком на натписе на печатима и њиховој намени. Питања попут карактера печата из Арханеса и односа између хијероглифа и линеара А овде се поново разматрају, уз донекле другачије закључке.

У петом поглављу (М. Ћивитило, „Облици, материјали и секвенце", стр. 95–118) читамо о типовима докумената и материјала на којима су знаци урезивани или утиснути, као и типичним секвенцама знакова и њиховом могућем значају (стандардне формуле?). У шестом поглављу (Ф. М. Стили, „Писарска пракса, синтакса и морфологија", стр. 119–133) враћамо се на позадину настанка писма, овај пут из перспективе (претпостављених) професионалних писара и практичних проблема коришћења глине као материјала. У другом делу истог поглавља разматрају се извесне хипотезе у погледу синтаксе и морфологије постојећих текстова. Чак и површном читаоцу биће јасно да је овај правац истраживања још увек у врло раној фази.

Веза између хијероглифа и линеарног писма је изнова размотрена у шестој глави, већ по трећи пут у зборнику. Стога је извесно изненађење да је истој теми посвећено и посебно поглавље (Т. Мајзнер, Е. Салгарела, „Веза између критских хијероглифа и других критских писама", стр. 134–164). Овде великим делом прелазимо преко познатог терена (и формула из

Арханеса се поново третира), само уз више детаља него раније. Посебан одељак је посвећен енигматичном „Диску из Феста" и бронзаној секири из пећине Аркалохори, који изгледа садрже хијероглифско писмо сасвим другачије од уобичајеног критског.

Тематски оквир се најзад помера напред у осмој глави: „Истраживања језика иза критских хијероглифа и линеара А" (Б. Дејвис, стр. 165–190). Аутор поглавља користи врло напредан приступ, тзв. силаботактичку анализу. Начин на који се слогови комбинују у речи и број допуштених комбинација специфични су за сваки језик, уз знатна поклапања када су у питању сродни језици. Да би овај вид анализе уопште био могућ, било је неопходно прихватити извесне хипотезе у погледу читања критских хијероглифа: наиме, да се велики део сличних знакова чита исто или приближно исто као у линеару А и Б. Истраживање је захтевало узорак текстова извесне величине и сложену статистичку анализу која је аутоматизована уз помоћ одговарајућег софтвера. Да би показао исправност одабраног метода, Дејвис је урадио прелиминарни тест поредећи линеар А и Б са кипарским силабичким писмом. Резултат теста је да језик линеара А није сродан језику кипарског силабичког писма, али да линеар Б јесте. Наравно, знамо да је ово истина: и линеар Б и кипарско писмо I миленијума пре н. е. бележе дијалекте грчког језика. Опремљено овим уводом главно испитивање је дало очекиван резултат: критски хијероглифи и линеар А бележе исти језик (назовимо га „минојским"), који је врло различит од раног грчког дијалекта линеара Б.

Завршно поглавље носи наслов „Будућност критских хијероглифа: перспективе и путање" (Ц. Бенет, В. Петракис, стр. 191–224). Овде се известан простор посвећује критском писму и језику у оквиру ширих студија граматологије. Иначе се говори о темама које су у неком облику већ размотрене у ранијим поглављима, попут историје дисциплине, односа хијероглифа према другим егејским писмима, знацима као пиктограмима, категоријама знакова, хијероглифима као члану егејске породице писама, текстовима на глини и печатима итд. Тек пред крај поглавља аутори се накратко дотичу неутабаног терена: могућим околностима и разлозима нестанка хијероглифског писма. Опширан додатак на крају зборника (стр. 225–250) садржи табелу свих варијација знакова, са припадајућим документима и местима налаза, четири детаљна индекса (стр. 251–287), табелу печата (стр. 288–298), обимну модерну библиографију, која је велика вредност сама по себи (стр. 300-324) и пети, појмовни индекс (стр. 325–326).

Може се рећи да је у питању врло информативна, стручна, детаљна и техничка публикација која ће бити од велике користи заинтересованим стручњацима, али која ће бити приличан изазов за шире читалаштво. Тешко је замислити да ће много људи прочитати *Крит̄ске хијероӣлифе* од корица до корица. Главни недостатак зборника долази из оклевања уредника да снажније интервенишу и наметну одговарајућу униформност структури и садржају, чиме би била избегнута велика количина понављања (нпр. порекло термина „хијероглифи" се објашњава на чак пет различитих места, без значајнијих варијација), која непотребно увећава и оптерећује текст.

Обимом невелика монографија Касандре Донели (Cassandra M. Donnelly), истраживача са Универзитета Кипра, насловљена *Кипарско-минојско писмо и његови писци*, сасвим је другачија по карактеру. У питању је рад намењен студентима основних студија и широј публици, као својеврстан увод у занемарену тему. Потреба за таквим радом несумњиво постоји пошто, изван врло уских специјалистичких кругова, мало ко зна да је Кипар имао властиту писменост још у бронзано доба. Кипарско-минојско писмо је, као што му име говори, један од изданака најстарије традиције писмености Егејског басена. Настало је, као и микенско (линеар Б) писмо, модификацијом и прилагођавањем критског линеар А писма (покушаји да се кипарска варијанта или нека од њених подгрупа именује „линеар Ц" ипак нису заживели). Хронолошки, овај систем писања је приближно савремен микенском писму: кипарско-минојско писмо је било у употреби између XVI и XI века пре н. е., а у хаосу који је пратио пад цивилизације бронзаног доба и оно је нестало. Око X века пре н. е. на Кипру се јавља тзв. кипарско силабичко писмо, које долази из исте егејске традиције али чија је тачна веза са кипарско-минојским писмом нејасна: могуће је да се млађи систем писања директно развио из линеара А или, вероватније, линеара Б. Међутим, језик који се среће на већини млађих докумената је дијалект грчког, тзв. аркадско-памфилско-кипарски дијалект. Језик старијег писма, о којем говори књига Донелијеве, остаје непознат.[2]

Монографија је подељена на пет поглавља. Прво, „Увод у кипарско-минојско писмо" (стр. 1–17), врло је јасно и приступачно за просечног читаоца. Ту су дате основне информације о овом систему писања, текстовима који се срећу, те историји Кипра у бронзано доба, укључујући и период кризе током којег је систем писања изашао из употребе. Друго поглавље, „Приступи дешифровању" (стр. 17–30), после краћег разматрање концепта дешифровања уопште, даје основне фактографске податке о критско-минојском писму: то је слоговно (силабичко) писмо, које има око 90 јединствених знакова, од којих је до трећине директно преузето из минојског писма. Већи део поглавља је посвећен различитим покушајима дешифровања писма.

Треће поглавље, „Дефинисање писма" (стр. 31–46) укључује више повезаних тема: историју археолошких открића, захваљујући којима је изграђен постојећи фонд текстова, историју покушаја да се писмо и језик одгонетну и сместе у шири контекст, различитим модалитетима класификовања постојећих текстова и знакова, те питањима која из ових напора произилазе (да ли је реч о једном писму, или два или три сродна система?).

У четвртом поглављу, „Трговци-писци" (стр. 46–62), истражује се појава кипарско-минојских текстова *изван* Кипра и интересантна чињеница да је већина њих изгледа комерцијалног („меркантилног") карактера, тј. налазе се на предметима намењеним прекоморској трговини, попут керамичких посуда (познато је око 1500 натписа), металних плоча (преко

[2] Мањи број (око тридесет) текстова писаних критско-силабичким писмом у I миленијуму пре н. е. нису на грчком већ на неком засад непознатом језику. Да ли је у питању млађа фаза кипарског језика из бронзаног доба?

стотине) и бронзаних алатки (двадесетак). Они су откривани на разним егејским острвима, у Тиринту у континенталној Грчкој, на југу Мале Азије, у олупинама потонулих бродова те широм Левanта, у местима попут Ашкалона и Угарита (Рас Шамра); у Угариту су нађени и дужи кипарско-минојски текстови на глиненим плочицама.

Пето и завршно поглавље, индикативног наслова „Сувоземци" („Landlubbers", стр. 62–77), бави се супротном темом: натписима који се срећу искључиво на самом Кипру и никада или готово никада у комерцијалном контексту. Број текстова које су написали професионални писари изузетно је мали: неколицина глинених плочица и мали скуп глинених цилиндара и цилиндричних печата – занемарљив фонд у поређењу са огромним серијама званичних докумената које срећемо у центрима Старог истока и егејског света у бронзано доба. То отвара могућност да глинене таблице нису биле основни материјал за писање, већ да је већина текстова записана на неком пропадљивом материјалу. На крају поглавља читамо дискусију о могућим утицајима које је кипарско-минојско писмо могло имати на друге системе писања. Закључак дела је врло кратак, уопштен и доста разочаравајући. На крају књиге се налази одабрана библиографија али не и индекс.

Тешко је отети се утиску да је ова занимљива монографија можда и прекратка: толике интриганте теме су тек начете или нису ни поменуте. Поменућу најинтересантнију енигму од свих: језик Кипра у бронзано доба практично није ни разматран. Полазећи од дефиниције коју даје сама Донели (стр. 2: „Писменост се састоји од два елемента: писма и језика"), примећује се да је цео рад посвећен само првом од два елемента. Овај изостанак ауторка правда нашим незнањем: „Прилог пред нама је о *писму*, не о језику. Најзад, кипарско-минојско писмо је недешифровано, што значи да не познајемо језик или језике које кипарско-минојско писмо бележи; штавише, не знамо ни којим се језиком или језицима говорило на Кипру у позно бронзано доба." (стр. 2–3). Сасвим тачно, али то не значи да научници нису формулисали хипотезе о природи овог (или ових) језика и да се те хипотезе не користе у покушајима дешифровања писма. Известан, макар и симболичан простор могао је бити посвећен овој страни истраживања.[1] То би несумњиво било занимљиво циљној публици, која би из читавог искуства изашла још боље информисана што је, најзад, и сврха ове публикације.

Немања Вујчић
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

[1] Изузев једног пасуса на стр. 20–21, читалац је ускраћен и за постојећа знања, ма колико да су ова фрагментарна и несигурна, о граматици изгубљеног кипарског језика.